

УДК 631.526.32:633.85: 339.133.4

ФОРМУВАННЯ РИНКУ РОСЛИННИХ СОРТОВИХ РЕСУРСІВ СОЇ В УКРАЇНІ

***Н.В. Лещук**, кандидат сільськогосподарських наук,
О.І. Безручко, кандидат сільськогосподарських наук,
О.Ю. Жаркова, науковий співробітник
Український інститут експертизи сортів
рослин*

Стан проблеми. Природні рослинні ресурси - об'єкти рослинного світу, що використовуються або можуть бути використані для задоволення потреб споживача [1]. Сорт, як об'єкт інтелектуальної власності, - один з важливих засобів підвищення продуктивності сільськогосподарських культур. Саме Державна науково-технічна експертиза сортів рослин передбачає трансформацію сорту з біологічного об'єкта в особливу форму інтелектуальної власності, яка виступає у вигляді товару на ринку сортів і насіння. Визначення критеріїв охороноздатності сорту є початковим етапом ринкового обігу сорту, регулюванням відносин між його автором (селекціонером), виробником і споживачем. Тому сортові рослинні ресурси відображають стан забезпеченості потреб сільського, лісового та комунального господарств, а також харчової, переробної та фармацевтичної промисловостей сортами та гібридами всіх груп сільськогосподарських культур.

Формування національних рослинних сортових ресурсів здійснюється в процесі державної науково-технічної експертизи, яка

визначає напрями їх створення, формування та використання.

Соя - одна із головних білково-олійних культур з широким спектром застосування: харчовий, кормовий, технічний і медичний. З урахуванням високої харчової цінності та вмісту білків, соя визначена організацією ЮНЕСКО як стратегічна харчова культура [2, 3].

З агрономічної точки зору соя - дуже цінна культура. Так, як рослина азотфіксатор, вона збагачує ґрунт азотом, покращує його структуру, є цінним попередником для зернових як озимих, так і ярих культур, картоплі, кукурудзи та ін. [3, 4].

Як і передбачав М.І. Вавилов, соя, рано чи пізно, займе провідне місце в землеробстві нашої країни. Адже феномен цієї культури полягає в тому, що в ній за вегетаційний період синтезуються два врожаї білка (38-42%, а в окремих випадках і до 50-52%), жиру (18-23%) і майже всі органічні речовини, які є в рослинному світі, а саме: вуглеводи, ферменти, вітаміни та мінеральні речовини (25-30%). До того ж білок сої за хімічним складом і вмістом амінокислот близький до тваринних білків, а за перетравленням - до казеїну молока [2,3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У країнах Сходу соя має велике значення як харчова культура, а в інших країнах світу, наприклад у США її спочатку вирощували на корм або зелене добриво і лише значно пізніше почав переважати зерновий напрям. При цьому вирощування сої на зерно в окремих країнах досягає майже 100%.

В Україні поки що такого стратегічного та важливого значення соя ще не набула і тільки в окремих областях її вирощують переважно на зерно. Однак, до великих обсягів діло не дійшло, щоб за рахунок її вирішувати проблему білка, як наприклад у США, Китаї, Бразилії, Італії та інших країнах, де високими темпами нарощується її виробництво та ефективно використання в тваринництві.

Протягом всієї історії людства змінювались напрями використання сої. Зараз виділяють чотири напрями її використання: технологія промислової переробки сої (соевий шрот, повножирова олія); використання соєвого білка в тваринництві (комбікорми та шроти); переробка та використання соєвого харчового білка (зерно, недостигле зерно; соєві олія, борошно, крупа, кава, проростки, соус, молоко, вершки, окара, сир "То-фу", м'ясо); застосування в медицині (народна, офіційна).

Завдяки багатому та різноманітному хімічному складу, соя не знає собі рівних за темпами росту виробництва. За останні 60 років виробництво її в світі зросло майже в 9 разів, тоді як пшениці - в 4,6

раза, кукурудзи - в 4,3, рису - в 3,4 і ячменю ~ в 4,2 раза. Отже, з усього сказаного вище, впливає, що соя - культура, яка вимагає більшої уваги, щоб стати стратегічною в державі. Адже, за твердженням зарубіжних експертів, Україна - "єдина держава в Європі, що має достатньо типів ґрунтів та сприятливий клімат, щоб стати не тільки самодостатньою у виробництві рослинного протеїну, але й серйозним його експортером" [6].

Тому, проблеми виробництва сої в державі, збереження сортових ресурсів цієї культури та завоювання нею місця (ролі) головного протеїнового району Європи необхідно вирішувати на основі науково обґрунтованого формування сортових ресурсів цієї надзвичайно цінної культури з подальшим вивченням їх придатності до поширення в Україні.

Методика та умови досліджень. У державній системі охорони прав на сорти рослин уже відпрацьовані методики вивчення сортів як за ознаками морфологічними при встановленні поліморфізму сортів, так і за агрономічними характеристиками. Із застосуванням кластерного аналізу проведено оптимізацію розташування місць випробування в різних агроекологічних зонах України. Визначення показників придатності сортів сої до поширення в Україні проводяться за Методикою державного сортовипробування.

Сортові ресурси з сої формують в Україні відповідно до Методики проведення експертизи на вирізняльність, однорідність та стабільність (ВОС), яка передбачає 30 ідентифікаційних ознак (22 з них - якісні та 8 - кількісні). У Методиці визначено періоди обстеження ознак та ступені їх прояву. Тобто, ідентифікація сортових ознак сої проводиться протягом усього вегетаційного періоду - від сходів до збирання врожаю. Математично-статистичне опрацювання результатів експертизи проводиться за програмою "Варіаційний ряд".

Результати досліджень. Державне сортовипробування ґрунтується на експериментальних оцінках морфологічних, біологічних і цінних господарських ознак сортів рослин, визначення їх придатності для використання з дотриманням екологічних, технологічних принципів та прийнятих методик досліджень.

У Державному реєстрі сортів рослин, придатних для поширення в Україні, налічується 72 сорти сої (рис.1).

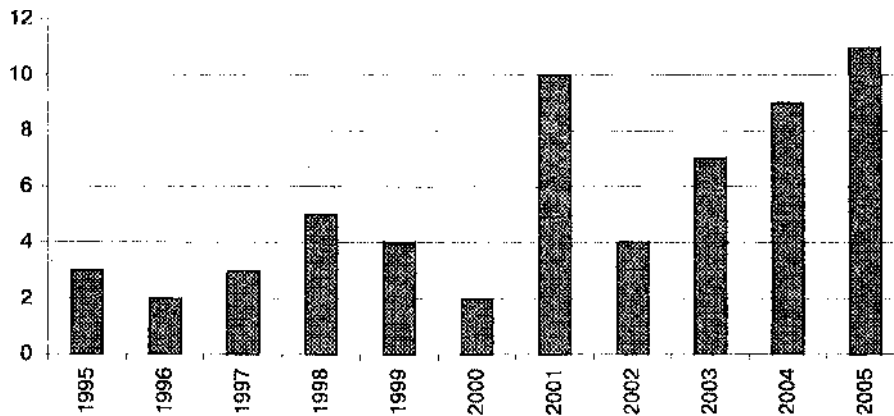

Рис. 1. Динаміка реєстрації сортів сої за роками

Регулярно реєструвались сорти сої, починаючи з 1990 року [7]. При цьому 64 сорти (88,9 %) із всіх зареєстрованих - сорти вітчизняної селекції.

Всього зареєстровано станом на 2005 р. в нашій державі 350 сортів олійних і прядивних культур, в тому числі сої - 20,6 %. Соя посідає друге місце після соняшнику (40,3 %), кількість сортів якого в Державному реєстрі становить 141 (рис.2).

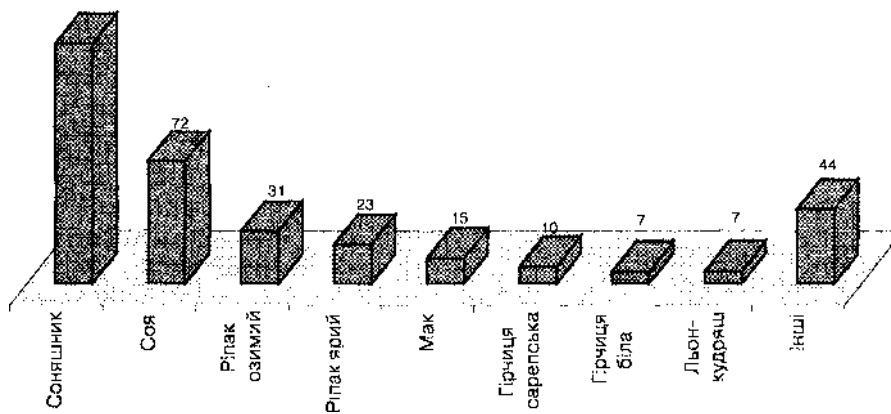

Рис. 2. Кількість сортів олійних культур у Реєстрі станом на 2004 рік

За тривалістю вегетаційного періоду всі сорти сої розподіляються на чотири групи: скоростиглі, ранньостиглі, середньоранні та середньостиглі. При цьому найменше сортів скоростиглих (5 сортів, 7,0 %), а найбільше ранніх (27 сортів, 37,5 %). Кількість середньоранніх і середньостиглих сортів сої відповідно дорівнює 25 і 15, що становить 34,7 і 20,8 %. Вегетаційний період сої коливається від 75 до 220 днів [4, 5]. За останні п'ять років (2001-2005 рр.) кількість зареєстрованих сортів склала більше половини (41 сорт, 56,9 %) від усіх зареєстрованих за період з 1981 року.

Отже, вже зараз потенційний споживач має можливість добору сортів сої за періодом їх стиглості для різних зон вирощування. За добору сорту основними господарсько-цінними показниками є: врожайність, скоростиглість, стійкість до розтріскування бобів і висипання зерна, вилягання, ураження хворобами та пошкодження шкідниками, посухостійкість і витривалість до перезволоження. Всі ці та інші показники, що характеризують господарську цінність сортів сільськогосподарських культур, їх вимоги до ґрунтово-кліматичних умов, зокрема сортів сої, будуть відображені в Інформаційному банку даних щодо ресурсів сортів сільськогосподарських культур, над і створенням якого зараз працює Український інститут експертизи сортів рослин.

Слід відзначити, що для кожного конкретного випадку вирощування сої, необхідно добирати пластичні сорти за відповідною групою стиглості.

Узагальнення результатів досліджень.

1. Державна реєстрація сортів сої та їх правова охорона - основа формування національних сортових ресурсів.

2. Питома вага сортів сої у групі олійних та прядивних культур, занесених до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, складає 20,6 %.

3. Довідково-інформаційна система "Сорт" Українського інституту експертизи сортів рослин дасть змогу потенціальному споживачеві вибрати для вирощування адаптовані, високопродуктивні сорти сої.

Використана література:

1. Закон України про рослинний світ/ відомості Верховної Ради (ВВР).- 1999. - № 22-23. - 198 с.

2. Матушкин В.А., Панченко И.А., Машкова Е.Н., Гарбуз Л.И. Соя - ценная пищевая культура. - Х., 2001, - 51 с.

3. Бабич А.О, Сучасне виробництво і використання сої. - К.: Урожай, 1993.- С.: 8-25, 85-91, 292-353.
4. Берлянд С.С., Крючев Б.Д. Соя // Растениеводство. - М.: Колос, 1967. - С. 237-244.
5. Каталог сортів рослин, придатних для поширення в Україні на 2005 рік (витяг). 2005. - С. 51-54.
6. Д.Свірі, Україна - головний протеїновий район Європи. - 3 с.
7. Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні у 2005 році (витяг). - К.,2005. - С. 48-73.

УДК 631.526.32:633.85: 339.133.4

Лещук Н.В., Безручко О.І., Жаркова О.Ю. Наукові основи формування сортових ресурсів сої в Україні /Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин. - 2005. - № 2 - С. 70-75.

Показано напрями використання цінної білкової культури - сої, темпи росту її виробництва в світі за останні роки. Розкрито шляхи формування національних сортових ресурсів сої.

Ключові слова: соя, сорт, сортові ресурси, ідентифікаційні ознаки, інформаційна система, Державний реєстр сортів рослин.

УДК 631.526.32:633.85: 339.133.4

Лещук Н.В., Безручко О.И., Жаркова А.Ю. Научные основы формирования сортовых ресурсов сои в Украине /Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин. - 2005. - № 2 - С. 70-75.

Показаны направления использования ценной белковой культуры - сои, темпы роста ее производства в мире за последние годы. Раскрыты пути формирования национальных сортовых ресурсов сои.

УДК 631.526.32:633.85: 339.133.4

Leschuk N., Bezruchko O., Zharkova O. Forming of the market of plant variety resources for soybean in Ukraine/Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин. - 2005. - № 2 - С. 70-75.

It's been shown the ways user impotent nucleotide plant of soybean, agriculture growing in the world last years. Revealed main point of formation nationality plant varieties resource of soybean.